

Permiläiskielten '8' ja '9'

LÁSZLÓ HONTI

Suomalais-volgalaisten kielten lukusanat '8' ja '9' (sm. *kahdeksan* ja *yhdeksän* vastineineen) ovat yli sadan vuoden kuluessa aiheuttaneet paljon päänvaivaa tutkijapolville. Olisi aiheetonta tässä muistuttaa lukuisista epäonnistuneista yrityksistä niiden arvoituksen ratkaisemiseksi. Vasta akateemikko Erkki Itkonen (1973: 337) onnistui löytämään sellaisen ratkaisun, joka on täysin tyydyttävä. Yritän nyt analysoida läntisten suomalais-ugrilaisten kielten toisen haaran eli permiläiskielten vastaavia lukusanoja.

Tutkielmassaan Erkki Itkonen on viitannut siihen, että mainitut lukusanat monessa kielessä muodostetaan suhteessa 10:een 1. subtraktiivisesti, joka menetelmä on tunnettu kieliperheessämme muuallakin. Tätä subtraktiivista periaatetta vastaavaksi on tulkittava votj. *t'amjs*, Slob. *kjamjs*, (Müller) *Kikjamas*, *Кукьямасъ*, syrj. *keĵjamjs*, *kĵjamjs* '8', votj. *ukmjs*, syrj. *ekmjs*, *okmjs*, joiden sisällä eivät tietenkään voi jäädä huomaamatta votj. *kĵk*, syrj. *kĵk* '2' ja votj. *odig*, *og*, syrj. *et'ik*, *et-*, *ek-* '1'.

Voi sanoa, että tieteellisin menetelmin harjoitetun suomalais-ugrilaisen komparativistiikan alusta lähtien on oletettu niissä olevan subtraktiota (ks. esim. Sjögren 1830: 258, Castrén 1844: 46–47, Ahlqvist 1863: 42, Hunfalvy 1864: 268, 275), vaikka ratkaisua etsittäessä onkin usein eksytty harhateille. Erehdysten kritiikki ei kuitenkaan ole tehtävänäni, saati miten epäoikeudenmukaista se olisi fennougristiikan uranuurtajia kohtaan.

Päästäksemme eräänlaiseen (toivottavasti tyydyttävään) tulokseen on aiheellista tutustua lähimenneisyydessä vallinneisiin ja vieläkin vallitseviin näkemyksiin, joita ei olekaan paljon. Kaikki asiaa viime aikoina käsitelleet ovat yhtä mieltä siitä, että molemmissa leksemeissä on mukana sekä '10' (muodossa *mjs*) että '2' ja '1' (esim. Alatyrev 1962: 152 alav., Serebrennikov 1963: 222, Majtinskaja 1974: 283, 1979: 166, Tepljašina – Lytkin 1976: 158). Kuten tiedetään, 10:n kerrannaisten nimissä permiläiskielissä esiintyy toinen, *mjs*-ainesta muistuttava elementti 1. *mĵn*, jonka perusteella Tepljašina ja Lytkin (1976: 158) ovat esittäneet ajatuksen, että *mjs*-ainesta on tapana pitää («принято считать») 10:n nimenä ja *mĵn*-ainesta muiden kymmenikkö-

jen nimenä (*mjs* esiintyi viime vuosisadalla kymmenikköjenkin nimissä syrjäänin Udoran murteessa, ks. alemppaa).

Ei ole voitu todistaa *mjs*-aineksen merkitsevän (tai merkinneen) 'kymmentä', mutta rakenteellisesti ja typologisesti tämä näytti kuitenkin mahdolliselta, kun kyseisten lukusanojen alkukomponentit olivat epäilemättä '2' ja '1'; vrt. tähän »Die Schlusskomponente der perm. Numeralia *mjs* gehört zu den in der Bedeutung '10' verwendeten, suffixartigen Elementen, deren es in den fiu. Sprachen eine ganze Reihe gibt» (E. Itkonen 1973: 336).

Vaikka '8' ja '9' permiläiskielissä ovat rakenteellisesti melkein pä samantaisia, '8':ssa esiintyy kuitenkin aines *ja*, jonka merkitys ja alkuperäinen funktio ovat jääneet nykypäiviin saakka selitystä vaille. Tästä elementistä on useimmiten oltu vaihti. Tietääkseni on esitetty vain kaksi hyvinkin epävarmaa oletusta sen alkuperästä: Serebrennikovin (1963: 221) mielestä se olisi »jonkinlainen lokaalikaasussuffiksi», ESK:in tekijöiden mukaan (s. 140) se olisi ehkä kaksikon tunnus. Molemmat oletukset ovat jääneet ilman vastakaikua – eivätkä syyttä.

Lukusanojen komponenttien epäselvyydestä huolimatta on ryhdytty keksimään niiden alkuperäistä merkitystä, joka on useimmiten aivan oikein tulkittu subtraktiiviseksi: '8' = 'два до десяти', '9' = 'один до десяти' (Sorvatševa 1955: 181 alav., Serebrennikov 1963: 222, Tepljašina 1966: 60, vain votjakin '9':n sekä syrjäänin lukusanojen osalta: Tepljašina – Lytkin 1976: 158). Erään näkemyksen mukaan votj. *t'amjs* '8' -sanan olisi alun perin pitänyt merkitä 'два десятка' (!) (Tepljašina – Lytkin 1976: 158)...

Siis kyseiset lukusanat eivät voi olla muita kuin subtraktiivisia, ja tässä tapauksessa on syytä muistaa Greenbergin »generalisaatio» n:o 11: »Subtraction is never expressed by the mere sequence of the subtrahend and minuend» (1978, 258). Tämän universaalien pohjalta voimme toivoa löytävämme ratkaisun permiläisille lukusanoille.

Käsiteltävänä olevissa lukusanoissa on silmään pistävää se, että niiden *mjs*-osa ja 10:n kerrannaisten nimien *mjn* ovat äänteellisesti lähellä toisiaan ja molempien on oltava tekemisissä luvun 10 kanssa. Lähtökohtanani on siis se, että *mjs* ja *mjn* ovat historiallisesti samaa juurta ja täten molemmat ovat sukua lukusanajohtimille vog. *man* (*naliman* '40'), *pan* (*χōtpan* '60'), unk. *ven* (*negyven* '40'), *van* (*hatvan* '60'). Näin siis *mjs* ja *mjn* -ainesten välisen äänteellisen eron on oltava subtraktion ilmaisuväline. Nähdäkseni *mjn* ja sen vastineet edustavat suomalais-ugrilaisen kantakielen alkuperäistä '10':tä merkitsevää lekseemiä l. sanaa **mən* (jolla ei ole mitään tekemistä sm. *moni*-sanan kanssa!), ja jonka kantapermiläinen jatkaja oli suunnilleen **mjn*(3). Juuri tämä oli funktiossa '10' ennen *das*-aineksen lainautumista ja oli 10:n kerrannaisnimienkin johtimena (vrt. tähän nykyään *das*-aineksella johdettuja

kymmenikköjen nimiä tai vastaavia lukusanoja esim. kantaslaavissa ja sen jatkajissa). '8:aa' ja '9:ää' ilmaistiin kantapermiläisenä aikakautena (ja ehkä ennen sitäkin) suhteessa 10:een l. subtraktiivisesti. Olen sitä mieltä, että subtraktion tunnus oli elatiivisuffiksi *ś, joka nykykielissä esiintyy etenkin suffiksikombinaatioiden osana (vrt. Serebrennikov 1963: 10, 14–16, 18, 25, ks. vielä Uotila 1933: 314 sekä Rédei 1980). — Vain ohimennen mainitsen, että jo Lindströmkkin (1847: 37) otaksui elatiivisuffiksin olevan mukana noissa lukusanoissa. Näin siis kantapermiläisen **mjn*(3)ś-aineksen merkitys oli '10:stä', jonka edessä olivat '2' ja '1'; näin niiden merkitys oli alkuaan 'kaksi [puuttuu] kymmenestä' = '8', 'yksi [puuttuu] kymmenestä' = '9'. Sanan *das* '10' lainauduttua iranilaisesta lähteestä kantapermiin '8':n ja '9':n sananmukainen merkitys hämärtyi vähitellen, ja *dasin* liudentumattoman s:n analogisen vaikutuksen johdosta '8':n ja '9':n liudentunut sibilantti menetti liudentuneisuutensa (lukusanat muodostavat hyvin kompaktin assosiatiivisen ryhmittymän, jotka usein vaikuttavat toistensa äänneasuun, vrt. Osthoff 1878, Setälä 1899: 402, Gombocz 1922: 37, Stang 1966: 279–280, 281, 282, Arumaa 1985: 193–194 sekä K. Donner 1933: 387, Loewe 1936: 201), siis: **mjn*(3)ś >> **mjns*. Tätä vaihetta seurasi permiläiskielten historiasta hyvin tunnettu denasalisaatio, jonka tuloksena on syntynyt (**mjns* >) nykyinen *mjs*.

Tämä hypoteesi ei vielä anna vastausta kysymykseen, minkälainen *ja*-segmentti piilee '8':ssa. Toivon löytäneeni vastauksen tähän nykykielistä. '8':n etuosa l. (syrj.) *kjkja* sisältää denominaalisen nominijohtimen *ja*, joka on mm. lukusanojen substantivoimisen keino (vrt. Kövesi 1965: 41, 42), ja jonka tavallinen äänneasu syrjäänissä on *a*; votjakissa se sen sijaan esiintyy *o*:na kantavotj. labialisaation *-*a* > -*o* tuloksena (tähän vrt. Lytkin 1973: 210), esim. syrj. *ńol'a* 'vier (im Kartenspiel)' < *ńol'* (WUo. 179), *vita* 'Geld von fünf Rubeln; Fünf (Karte)' < *vit* '5' (mt. 337), *dasa* 'Zehn, Zehner (Karte, Geld)' < *das* '10' (mt. 22), votj. *kvińmo* 'hármas; drei enthaltend' < *kviń* '3' (Munkácsi 1896, 236), *ńil'o* 'négyes; Vierer, vier enthaltend' < *ńil'* '4' (mt. 528). Sana 'Zwei, Zweier; kakkonen' sisältää suurimmassa osassa syrjäänien kielialuetta sananloppuisen pelkän *a*:n, vrt. *kjka* 'die Zwei (im Kartenspiel), doppelt, zweier, zweifach' (Fokos-Fuchs 1959: 419), mutta eräästä vanhemmasta permjakkilaisesta lähteestä löytyy kaksikin muunnosta: *кыка* 'двое, два' ~ *кык'ja* 'двойный' (Rogov 1869: 85), jälkimmäistä siteerasi Wiedemannkin (1880: 134): *kykja* 'zweifach'. Volegovin aineistossa sekä uudessa permjakin sanakirjassa esiintyy enää lyhyempi *кыка* 'двое, пара' variantti (ks. Rédei 1968: 50, Batalova — Krivoščekova-Gantman 1985: 210). Pitemmän *kjkja*-variantin syntyyn on voinut vaikuttaa merkitykseltään sille läheinen syrj. *gozja* 'paarig, gepaart; Ehepaar' (WUo. 60, Fokos-Fuchs 1959:

264) (< *goz* 'Paar', elatiivi: *gozjís*, WUo. 60, Fokos-Fuchs 1959: 263) votj. *kuzo* 'paarig, gepaart' (< *kuz* 'Paar') (Munkácsi 1896: 214) tai niiden yhteinen kantapermiläinen edeltäjä.

Näin siis käsiteltyjen lukusanojen kantapermiläinen äänneasu ja merkitys oli **kikja-mjn(3)ś* 'kaksi/kakkonen [puuttuu] kymmenestä' ja **ók-mjn(3)ś* 'yksi [puuttuu] kymmenestä'.

Ja vielä lyhyesti syrjäänin erään alueen kymmenikköjen nimien *mjs*-aineksesta. Tällaiset lukusanat '30'–'60' esiintyvät Flërovilla (1813: 11–12) ja Savvaitovilla (1850: 28–29), vrt.

Дасъ / | *Дас* '10',
Кызъ / | *Кызj* '20',
Комызъ / | *Комыз*, U *Комыз* '30',
Нелямьсъ / | *Нелjамын*, U *Нелjамыс* '40',
Витöмысъ / | *Витымын*, U *Витöмыс* '50',
Квайтöмысъ / | *Квайтымын*, U *Квайтöмыс* '60',
Сизимдасъ / | *Сизимдас* '70',
Кökъямьсъ-дасъ / | *Кök'jамысдас* '80',
Окмысъ дасъ / | *Öкмысдас* '90',
Сjo / | *Сjo* '100'.

Siis *mjs* (*miz*) on mukana komponenttina lukusanoissa '30'–'60', joissa muiden lähteiden mukaan suffiksi on odotuksenmukainen *mjn*. Aihetta koskevassa kirjallisuudessa on usein viitattu näihin muotoihin sen oletuksen tueksi, että permiläiskielissä on ollut olemassa *mjs* '10'-lukusana, joka olisi tietysti sama kuin '8':n ja '9':n *mjs*-segmentti (MUSz. 221, Munkácsi 1901: 607, Orbán 1932: 57, Majtinskaja 1979: 169). Jos tämä väite pitäisi paikkansa, olisi edessämme tavattoman outo lukusanajärjestelmä: sama *mjs* olisi osaksi eräiden yksikköjen sekä eräiden kymmenikköjen nimien komponentti, ja jäisi vain ratkaisemattomaksi arvoitukseksi, miksi esiintyy muotoja *kękja-mjs* ('2 ' 10') = '8', *ęk-mjs* ('1 ' 10') = '9', kun *ko-miz* ('3 ' 10') = '30', *kvajte-mjs* ('6 ' 10') = '60'. Luulisin, että tämä *mjs* (*miz*) on niin ikään analogian tuote: lukusanat '10', '20', '70'–'90' päättyvät s:ään, ja laskeminen kymmenittäin aiheutti muutoksen *mjn* > *mjs* (*s* > *z* '30':ssä edellisen lukusanan eli *kjz* '20':n soinnillisen loppukonsonantin vaikutuksen johdosta). Näitä kahta osittain erilähtöistä *mjs*-ainesta pidän sentapaisena kielihistorian leikkinä, jollainen esiintyy saksassakin: *ein-zig* ↔ *zwan-zig*, *vier-zig* jne., vaikka *einzig* siellä ei kuulu edes lukusanoihin.

Ja viimeksi haluaisin todeta, että permiläiskielten kummallakaan *mjs*-elementillä ei ole mitään tekemistä unkarin *nyolc* '8', *kilenc* '9' ja *harminc*

'30' lukusanojen (*n*)*c* aineksen kanssa, mutta sen aiheen käsittely ylittäisi tämän lyhyehkön kirjoituksen rajat.

LÄHTEET

- AHLQVIST, AUGUST 1863: Om Ungerska spåkets förvandtskap med Finskan. *Suomi* 2/1: 1–60.
- ALATYREV, V. I. 1962: Imja tšislitel'noje. — P. N. Perevoštšikov, P. N. (toim.), *Grammatika sovremennogo udmurtskogo jazyka: fonetika i morfologija*, Iževsk, s. 148–166.
- ARUMAA, PEETER (1985): *Urslavische Grammatik III. Band. Formenlehre*. Heidelberg.
- BATALOVA, R. M. — KRIVOŠTŠEKOVA-GANTMAN, A. S. 1985: *Komipermjatsko-russkij slovař*. Moskova.
- BUDENZ, JÓZSEF (1873–1881): *Magyar-ugor szótár*. Budapest. (= MUSz.)
- CASTRÉN, M. A. 1844: *Elementa grammaticae syrjaenae*. Helsingfors.
- DONNER, KAI 1933: Uralilaisista lukusanoista. *Vir.* 38: 386–389.
- FLĚROV, A. 1813: *Erzjanskaja grammatika*. Sanktpeterburg.
- FOKOS-FUCHS, D. R. *Syrjänisches Wörterbuch I–II*. Budapest.
- GOMBOCZ, ZOLTÁN 1922: *Nyelvtörténeti módszertan*. Budapest.
- GREENBERG, JOSEPH H. 1978: *Generalizations About Numeral Systems*. — Joseph H. Greenberg (toim.), *Universals of Human Language 3: Word Structure*. Stanford, California, s. 249–295.
- HUNFALVY, PÁL 1864: *A' vogul föld és nép*. Pest.
- ITKONEN, ERKKI 1973: Zur Geschichte des Partitivs. — *FUF* 40 s. 278–339.
- A. KÖVESI, MAGDA 1965: *A permi nyelvek ősi képzői*. Budapest.
- LINDSTRÖM, JOHAN ADOLF 1847: *Försök att visa Grammatikaliska Formers uppkomst i Finska språken, samt förvandtskap i andra språk*. Åbo.
- LOEWE, RICHARD 1936: Die Vierzählweise der Indogermanen. *IF* 54 s. 190–205.
- LYTKIN, V. I. 1973: Sporaditšeskaja labializatsija glasnyh 2-go sloga slov permskijh jazykov. — *MSFOu*. 150 s. 205–210.
- LYTKIN, V. I. — GULJAEV, E. I. 1970: *Kratkij etimologitšeskij slovař komi jazyka*, Moskva, (= ESK).
- MAJTINSKAJA, K. E. 1974: Sravnitel'naja morfologija finno-ugorskih jazykov. — *Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija*. Moskva, s. 214–382.
- 1979: *Istoriko-sopostavitel'naja morfologija finno-ugorskih jazykov*. Moskva.
- MUNKÁCSI, BERNÁT 1896: *A votják nyelv szótára*. Budapest.
- 1901: *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*. Budapest.
- ORBÁN, GÁBOR 1932: *A finnugor nyelvek számnevei*. Pozsony.
- OSTHOFF, HERMANN 1878: *Formassoziation bei Zahlwörtern: Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen 1*, Leipzig, s. 92–132.
- RÉDEI, KÁROLY 1968: *Permjakisches Wörterverzeichnis aus dem Jahre 1833 auf Grund der Aufzeichnungen F. A. Wolegows*. Budapest.
- 1980: *A permi elativusrag eredete*. — *NyK* 82 s. 265–270.
- ROGOV, NIKOLAI 1869: *Permjatsko-russkij i ryssko-permjatskij slovař*. Sanktpeterburg.
- SAVVAITOV, PAVEL 1850: *Grammatika erzanskogo jazyka*. Sanktpeterburg.
- SEREBRENNIKOV, B. A. 1963: *Istoritšeskaja morfologija permskijh jazykov*. Moskva.
- SETÄLÄ, E. N. 1899: *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Helsinki.

- SJÖGREN, A. J. 1830: Ueber den grammatischen Bau der sŕjŕnischen Sprache mit Rŕcksicht auf das Finnische. Mŕmoires de l'Acadŕmie Impŕriale de St. Petersbourg 6/1: 149–169.
- SORVATŠEVA, V. A. 1955: Imja tšislitel'noje. – V. I. Lytkin (toim.), Sovremennyj komi jazyk I, Syktyvkar, s. 179–190.
- STANG, CHRISTIAN S. 1966: Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. Oslo – Bergen – Tromsŕ.
- TEPLJAŠINA, T. I. 1966: Pamjatniki udmurtskoj pišmennosti XVIII veka. Vypusk per-vyj. Moskva.
- TEPLJAŠINA, T. I. – LYTKIN, V. I. 1976: Permskije jazyki. – Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija 3, Moskva, s. 97–228.
- UOTILA, T. E. 1933: Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. MSFOu 65.
- WICHMANN, YRJŕ 1942: Syrjŕnischer Wortschatz nebst Hauptzŕgen der Formenlehre. Aufgezeichnet von Y. Wichmann. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. LSFU 7, (= WUo.)
- WIEDEMANN, FERDINAND JOHANNES 1880: Syrjŕnisch-deutsches Wŕrterbuch nebst einem wotjakisch-deutschen und einem deutschen Register. St. Petersburg.

'8' und '9' im Permischen

LÁSZLÓ HONTI

Erkki Itkonen hat die Problematik der finnisch-wolgaischen Zahlwŕter '8' und '9' befriedigend gelŕst, wonach sie in der Grundsprache eigentlich subtraktive Bildungen darstellten. Nach der Meinung des Verfassers des vorliegenden Aufsatzes sind die entsprechenden permischen Numeralien (z. B. syrj. *keĳjamis*, *ĕkmis*) ŕhnlich zu erklŕren; im Urpermischen drŕckten sie noch explizite Subtraktion aus, und zwar mit Hilfe des m. E. ursprŕnglichen finnisch-ugrischen Zahlwortes fŕr 10 (**mɜnɜ*) und des urpermischen Elativsuffixes **š*; also: urperm. **kĳja-mĳn(ɜ)š* '2 von 10, d. h. 8', **ŕk-mĳn(ɜ)š* '1 von 10, d. h. 9'. Das Element (*j*)*a* in **kĳja* '2' ist mit dem Ableitungssuffix syrj. *-a* ~ wotj. *-o* identisch, dessen *j* wohl dem Einfluß des urpermischen Vorgŕngers des mit ihm semantisch verwandten syrj. *gozja* 'paarig, gepaart; Ehepaar' (vgl. *goz* 'Paar'), wotj. *kuzo* 'paarig, gepaart' (vgl. *kuz* 'Paar') zu verdanken gewesen sein mag. Nachdem sich die wortwŕrtlichen Bedeutungen der genannten Zahlausdrŕcke verdunkelt hatten, rief *das* '10' durch Analogie die Entpalatalisierung des ur-

sprŕnglichen Elativsuffixes hervor und schlieŕlich kam es zu der fŕr die permischen Sprachen charakteristischen Entnasalisierung von Konsonantenverbindungen.

Die im vorigen Jahrhundert aufgezeichneten, aus der syrjŕnischen Mundart an der Udora stammenden Zehnernamen mit dem Suffix *-mĳs* (*-mĳz*) statt des in den ŕbrigen Dialekten ŕblichen *-mĳn* sind unter dem analogen Einfluß der Zehnernamen '10', '20' und '70'–'90', die je einen auslautenden Sibilanten enthalten, beim Zŕhlen zu zehnen deformiert worden. Das *-mĳs* in diesen veralteten und nur vorŕbergehend existierenden sowie wohl nur auf einen kleinen Teil des syrjŕnischen Sprachgebietes beschrŕnkten Zehnernamen stimmt also z. T. nur zufŕllig mit dem *-mĳs* in '8' und '9' ŕberein.

Der analoge Ausgleich (oder anders genannt: die paradigmatische Assimilation), welcher in der obigen Erklŕrung eine zentrale Rolle spielt, begegnet im Bereich der assoziativ zusammengehŕrenden Lexeme nicht selten.